

XALQARO TAJRIBADA MOLIVAVIY MONITORING TIZIMI VA UNI O‘ZBEKISTONDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI

Xukumova Fotima Hasan qizi

O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

khukumovafotima@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18732431>

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalqaro tajribada moliyaviy monitoring tizimining shakllanish bosqichlari, institutsional tuzilmasi, normativ-huquqiy asoslari hamda amaliy qo‘llash mexanizmlari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Xususan, rivojlangan davlatlar va yetakchi xalqaro tashkilotlar tomonidan joriy etilgan AML/CFT (pul mablag‘larini legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish) tizimlarining evolyutsiyasi, riskga asoslangan yondashuv (Risk-Based Approach), mijozni identifikatsiya qilish (KYC), benefisiar mulkdorlikni aniqlash, shubhali operatsiyalar monitoringi hamda moliyaviy razvedka mexanizmlarining samaradorligi o‘rganiladi. Maqolada Financial Action Task Force (FATF) tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlar, shuningdek, Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN), European Union doirasidagi AML direktivalari hamda Monetary Authority of Singapore tajribasi misolida moliyaviy monitoring tizimining tashkiliy va texnologik modellari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt va katta ma‘lumotlar (Big Data) asosida tranzaksiyalarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkoniyatlari moliyaviy monitoring samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy monitoring, AML/CFT, FATF standartlari, moliyaviy razvedka, riskga asoslangan yondashuv, komplayens nazorati, KYC (Know Your Customer), benefisiar mulkdorlik, shubhali operatsiyalar tahlili, moliyaviy xavfsizlik, shaffoflik, tranzaksiya monitoringi, raqamli monitoring, sun‘iy intellekt, xalqaro hamkorlik.

FINANCIAL MONITORING SYSTEM IN INTERNATIONAL EXPERIENCE AND POSSIBILITIES OF ITS APPLICATION IN UZBEKISTAN

Abstract. This article comprehensively analyzes the stages of formation of the financial monitoring system in international experience, its institutional structure, regulatory and legal framework, and practical application mechanisms. In particular, the evolution of AML/CFT (anti-money laundering and counter-terrorism financing) systems introduced by developed countries and leading international organizations, the risk-based approach, customer identification (KYC), identification of beneficial ownership, monitoring of suspicious transactions, and the effectiveness of financial intelligence mechanisms are studied.

The article analyzes the organizational and technological models of the financial monitoring system using the international standards developed by the Financial Action Task Force (FATF), as well as the Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN), AML directives within the European Union, and the experience of the Monetary Authority of Singapore. The possibilities of real-time analysis of transactions based on digital technologies, artificial intelligence, and big data are considered an important factor increasing the effectiveness of financial monitoring.

Keywords: financial monitoring, AML/CFT, FATF standards, financial intelligence, risk-based approach, compliance control, KYC (Know Your Customer), beneficial ownership,

suspicious transaction analysis, financial security, transparency, transaction monitoring, digital monitoring, artificial intelligence, international cooperation.

Kirish

So‘nggi yillarda global moliyaviy tizimning integratsiyalashuvi, kapital harakatining erkinlashuvi va raqamli moliyaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi pul mablag‘larini legallashtirish (money laundering), terrorizmni moliyalashtirish va boshqa noqonuniy moliyaviy operatsiyalar xavfini sezilarli darajada oshirdi. Transchegaraviy tranzaksiyalarning ko‘payishi, kriptoaktivlar va elektron to‘lov tizimlarining kengayishi moliyaviy nazorat mexanizmlarini yanada takomillashtirishni talab etmoqda. Shu bois moliyaviy monitoring tizimi zamonaviy davlat boshqaruvi va moliyaviy xavfsizlik siyosatining ajralmas tarkibiy qismiga aylandi.

Xalqaro miqyosda moliyaviy monitoring sohasidagi asosiy standart va tavsiyalar Financial Action Task Force (FATF) tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu tashkilotning 40 ta tavsiyasi AML/CFT siyosatining global asosini tashkil etadi. Rivojlangan davlatlarda moliyaviy monitoring tizimi moliyaviy razvedka bo‘linmalari (Financial Intelligence Units – FIU), markaziy banklar, nazorat organlari hamda tijorat banklarining komplayens bo‘limlari orqali amalga oshiriladi. Ushbu tizimning asosiy maqsadi — shubhali moliyaviy operatsiyalarni erta aniqlash, noqonuniy kapital oqimlarini cheklash hamda moliyaviy tizim barqarorligini ta’minlashdir.

O‘zbekiston Respublikasida ham moliyaviy monitoring tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda. Mamlakatda moliyaviy sektorni isloh qilish, bank tizimini raqamlashtirish va xalqaro moliyaviy maydonga integratsiyalashuv jarayonlari moliyaviy monitoring mexanizmlarini zamonaviy talablar asosida qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, riskga asoslangan yondashuvni joriy etish, mijozlarni identifikatsiya qilish tizimini kuchaytirish, shubhali operatsiyalarni avtomatlashtirilgan tahlil qilish hamda xalqaro axborot almashinuvi samaradorligini oshirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, xalqaro tajribani chuqur o‘rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish orqali O‘zbekiston moliya tizimining shaffofligini oshirish, noqonuniy moliyaviy oqimlarning oldini olish hamda investitsion jozibadorlikni mustahkamlash mumkin. Shu nuqtai nazardan, maqolada rivojlangan davlatlar tajribasi tahlil qilinib, O‘zbekiston sharoitida moliyaviy monitoring tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar sharhi: Moliyaviy monitoring va AML/CFT tizimlari bo‘yicha ilmiy adabiyotlar so‘nggi yigirma yil davomida sezilarli darajada kengaydi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar asosan xalqaro standartlar, institutsional mexanizmlar, riskga asoslangan yondashuv hamda raqamli texnologiyalarning roli masalalariga qaratilgan. Quyida mazkur mavzu bo‘yicha 15 ta asosiy manbaga sharh beriladi.

Avvalo, Financial Action Task Force (2012, yangilangan 2023) tomonidan ishlab chiqilgan “FATF Recommendations” hujjati global AML/CFT siyosatining konseptual asosini tashkil etadi.

Ushbu hujjatda riskga asoslangan yondashuv, mijozni identifikatsiya qilish, benefisiar mulkdorlikni aniqlash va xalqaro hamkorlik mexanizmlari aniq belgilangan. FATF metodologiyasi milliy tizimlarni baholashda universal mezon sifatida qo‘llaniladi.

International Monetary Fund (IMF, 2020) hisobotlarida moliyaviy monitoring tizimining makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri tahlil qilinadi.

IMF tadqiqotlariga ko'ra, AML/CFT tizimlarining zaifligi bank tizimida likvidlik xavfini oshiradi va xalqaro to'lov tizimlaridan uzilish xavfini keltirib chiqaradi.

World Bank tomonidan chop etilgan "Enhancing Financial Integrity" tadqiqotida rivojlanayotgan davlatlarda moliyaviy monitoring institutsional islohotlar bilan uzviy bog'liqligi asoslab beriladi. Mualliflar FIU (Financial Intelligence Unit) faoliyatining samaradorligi ma'lumotlar almashinuvi tezligi bilan belgilanadi degan xulosaga keladi.

Basel Committee on Banking Supervision "Sound management of risks related to money laundering" hujjatida banklar uchun komplayens nazoratining prudensial nazorat bilan integratsiyasi zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv bank risk-menejment tizimining tarkibiy qismiga aylangan.

Levi o'z tadqiqotida pul yuvishga qarshi kurash samaradorligini iqtisodiy xarajatlar va foyda nuqtai nazaridan baholaydi. Muallif AML siyosati haddan tashqari byurokratiklashsa, bank operatsion xarajatlari oshishi mumkinligini qayd etadi.

Unger va van Waarden tomonidan ishlab chiqilgan iqtisodiy modelda AML siyosatining samaradorligi jinoyatchilik darajasi, nazorat xarajatlari va huquqni qo'llash mexanizmlari o'rtasidagi nisbat orqali baholanadi. Ushbu model keyingi empirik tadqiqotlarga asos bo'lib xizmat qilgan.

Ferwerda (2013) Yevropa davlatlari misolida AML tizimining real natijalarini o'rganib, qattiq normativ baza mavjudligi har doim ham yuqori samaradorlikni anglatmasligini ko'rsatadi.

Muallif amaliy ijro mexanizmlarining ahamiyatini alohida ta'kidlaydi.

Financial Crimes Enforcement Network hisobotlarida shubhali operatsiyalar to'g'risidagi ma'lumotlarning (SAR) katta ma'lumotlar (Big Data) asosida tahlil qilinishi jinoyatchilikni aniqlash samaradorligini oshirishi qayd etiladi.

European Union ning 5- va 6-AML direktivalari (2018–2021) benefisiar mulkdorlik reyestrlarini joriy etish orqali shaffoflikni kuchaytirish zarurligini belgilaydi. Yevropa tajribasi markazlashtirilgan ma'lumotlar bazasining ahamiyatini ko'rsatadi.

Monetary Authority of Singapore (hisobotida sun'iy intellekt asosida tranzaksiya monitoringi samaradorligi 30 foizdan ortiq oshgani qayd etiladi. Bu raqamli transformatsiyaning AML tizimidagi rolini ko'rsatadi.

Takáts bank nazorati va AML siyosati o'rtasidagi muvozanatni tahlil qilib, ortiqcha qat'iy nazorat moliyaviy vositachilik samaradorligini pasaytirishi mumkinligini ilmiy asoslaydi.

Shuningdek, OECD hisobotlarida soliq shaffofligi va AML siyosati o'zaro bog'liq jarayon sifatida talqin qilinadi. Bu moliyaviy monitoringni kengroq moliyaviy integritet konsepsiyasi doirasida ko'rishga imkon beradi.

Ryder pul yuvishga qarshi qonunchilikning huquqiy asoslarini tahlil qilib, xalqaro hamkorlikning huquqiy mexanizmlarini chuqur yoritadi.

Reuter va Truman (2004) global miqyosda AML siyosatining real natijalarini tanqidiy tahlil qilib, jinoyatchilikni kamaytirish ko'rsatkichlari bilan normativ talablar o'rtasida tafovut mavjudligini ko'rsatadi.

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda esa O'zbekiston sharoitida moliyaviy monitoring tizimini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Ularda FATF tavsiyalarini milliy qonunchilikka moslashtirish, banklarda komplayens nazoratini kuchaytirish va raqamli identifikatsiya tizimlarini rivojlantirish ustuvor yoʻnalish sifatida qayd etiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, moliyaviy monitoring tizimining samaradorligi uch omilga — institutsional mustahkamlik, riskga asoslangan yondashuv va raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasiga bogʻliq. Shu bilan birga, nazorat va moliyaviy vositachilik samaradorligi oʻrtasida optimal muvozanatni topish dolzarb ilmiy muammo boʻlib qolmoqda.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda xalqaro tajribada moliyaviy monitoring tizimining shakllanishi va samaradorligini tahlil qilish hamda uni Oʻzbekiston sharoitida qoʻllash imkoniyatlarini asoslash maqsadida kompleks, tizimli va integratsiyalashgan metodologik yondashuv qoʻllanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va empirik usullar uygʻunligiga asoslanib, sifat (qualitative) va miqdoriy (quantitative) tahlil elementlarini birlashtiradi.

Avvalo, tadqiqotning nazariy asosini xalqaro AML/CFT standartlari, xususan Financial Action Task Force (FATF) tavsiyalari, shuningdek International Monetary Fund va World Bank hisobotlari tashkil etdi. Ushbu manbalar asosida moliyaviy monitoring tizimining konseptual modeli, uning institutsional tuzilmasi va riskga asoslangan yondashuv tamoyillari aniqlab olindi.

Nazariy tahlil jarayonida deduktiv yondashuv qoʻllanilib, umumiy xalqaro tamoyillardan milliy amaliyotga tatbiq etish mexanizmlari ishlab chiqildi.

Tadqiqotning muhim qismi qiyosiy (komparativ) tahlil metodiga asoslanadi. Bu usul yordamida AQSh, Yevropa Ittifoqi va Singapur kabi rivojlangan moliyaviy markazlarning moliyaviy monitoring tizimlari institutsional va funksional jihatdan solishtirildi. Qiyosiy tahlil orqali riskga asoslangan nazorat, komplayens mexanizmlari, tranzaksiya monitoringi va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi oʻrganildi. Mazkur usul Oʻzbekiston tizimini xalqaro tajriba bilan taqqoslash va mavjud farqlarni aniqlash imkonini berdi.

Empirik bosqichda statistik va analitik tahlil usullari qoʻllanildi. Xalqaro ochiq maʼlumotlar bazalari, milliy hisobotlar hamda moliyaviy institutlarning ommaviy maʼlumotlari asosida AML/CFT tizimlarining samaradorligi koʻrsatkichlari oʻrganildi. Xususan, shubhali operatsiyalar soni, tekshiruv natijalari, moliyaviy jinoyatlar aniqlanish darajasi va komplayens xarajatlari kabi koʻrsatkichlar tahlil qilindi. Ushbu bosqichda statistik umumlashtirish va trend tahlili metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasida riskga asoslangan yondashuv alohida oʻrin egallaydi. Ushbu yondashuv moliyaviy monitoring tizimining samaradorligini xavf darajasi, mijoz segmentatsiyasi va tranzaksiya xususiyatlariga bogʻliq holda baholashni nazarda tutadi. Risk indikatorlari asosida tizimning zaif nuqtalari aniqlanib, ularni takomillashtirish yoʻnalishlari ishlab chiqildi.

Shuningdek, institutsional tahlil usuli orqali Oʻzbekistonda moliyaviy monitoring bilan shugʻullanuvchi organlar faoliyati, ularning oʻzaro hamkorlik mexanizmlari va normativ-huquqiy bazasi oʻrganildi. Bu jarayonda tizimning boshqaruv modeli, axborot almashinuvi samaradorligi va raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi baholandi.

Metodologik jihatdan tadqiqot tizimli yondashuvga asoslanadi. Moliyaviy monitoring tizimi yagona mexanizm sifatida emas, balki banklar, moliyaviy razvedka organlari, nazorat institutlari va xalqaro hamkorlik tarmoqlari oʻzaro integratsiyasi natijasi sifatida koʻrib chiqildi.

Shu bois tahlilda har bir komponentning alohida va umumiy samaradorligi baholandi.

Natijada, qoʻllanilgan metodologiya xalqaro tajribani chuqur tahlil qilish, uni Oʻzbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlarini aniqlash hamda ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish imkonini berdi. Mazkur yondashuv moliyaviy monitoring tizimini takomillashtirish boʻyicha asoslangan xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqot doirasida xalqaro tajribada moliyaviy monitoring tizimining institutsional modeli, normativ-huquqiy asoslari hamda amaliy samaradorligi kompleks tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, rivojlangan davlatlarda AML/CFT tizimining muvaffaqiyati uch asosiy omilga — riskga asoslangan yondashuv, kuchli institutsional hamkorlik va raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasiga bogʻliq.

Avvalo, Financial Action Task Force (FATF) tavsiyalariga muvofiqlik darajasi moliyaviy monitoring tizimining xalqaro integratsiyalashuv koʻrsatkichlaridan biri sifatida namoyon boʻladi.

Tahlil shuni koʻrsatdiki, FATF standartlarini toʻliq implementatsiya qilgan davlatlarda shubhali operatsiyalarni aniqlash darajasi yuqori, bank tizimining shaffofligi esa sezilarli darajada mustahkamlangan. Xususan, AQSh va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida shubhali operatsiyalar toʻgʻrisidagi hisobotlar (SAR) soni yiliga millionlab koʻrsatkichlarga yetadi, bu esa monitoring mexanizmlarining keng qamrovli ishlashini anglatadi.

Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN) tajribasi tahlili shuni koʻrsatdiki, katta maʼlumotlar (Big Data) va sunʼiy intellekt asosida tranzaksiyalarni avtomatlashtirilgan tahlil qilish shubhali operatsiyalarni aniqlash samaradorligini 25–35 foizga oshirgan. Bu raqamli monitoring vositalarining amaliy natija berayotganini tasdiqlaydi.

1-jadval

Xalqaro tajribada moliyaviy monitoring tizimi va Oʻzbekiston amaliyoti

№	Mamlakat / Tashkilot	Asosiy institutsional model	Riskga asoslangan yondashuv (RBA) darajasi	Yillik SAR koʻrsatkichlari (oʻrtacha)	Komplayens xarajatlari (bank operatsion xarajatlarida, %)	Oʻzbekiston uchun tatbiq etish imkoniyati
1	Financial Crimes Enforcement Network (AQSh)	Markazlashtirilgan FIU modeli, Moliya vazirligi tarkibida	Yuqori (segmentatsiya asosida)	3 mln.dan ortiq	4–6 %	Markaziy raqamli platforma yaratish
2	European Union	Koʻp darajali nazorat (milliy FIU + YI direktivalari)	Yuqori	1,5–2 mln.	3–5 %	Benefisiar reyestrini kengaytirish
3	Monetary Authority of Singapore	Markaziy bank nazorati asosida	Juda yuqori	0,5 mln. atrofida	3–4 %	Real vaqt monitoring tizimini joriy

						etish
4	Buyuk Britaniya	NCA (National Crime Agency) orqali	Yuqori	0,9 mln.	4 %	Xalqaro ma'lumot almashuvini kuchaytirish
5	Germaniya	Federal FIU + BaFin nazorati	Yuqori	0,3–0,4 mln.	3–4 %	Yagona elektron SAR portali yaratish
6	O'zbekiston	Markaziy bank va vakolatli organlar	O'rta (bosqichma-bosqich joriy etilmoqda)	So'nggi yillarda 1,7 baravar o'sish	3–5 %	AI asosida risk indikatorlarini ishlab chiqish

Manba: Financial Action Task Force (FATF Recommendations, 2012–2023); Financial Crimes Enforcement Network Annual Report (2023); European Union AML Directives (2018–2023); Monetary Authority of Singapore Annual Report (2022–2023); O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yillik hisobotlari (2023–2024).

European Union mamlakatlarida benefisiar mulkdorlik reyestrlarining joriy etilishi moliyaviy shaffoflikni oshirishga xizmat qilgan. Tahlil natijalari ko'rsatishicha, korporativ tuzilmalarning ochiqligi oshgan sari noqonuniy kapital oqimlari kamayish tendensiyasiga ega bo'lgan.

Osiyo tajribasi, xususan Monetary Authority of Singapore faoliyati misolida, real vaqt rejimidagi monitoring tizimlari jinoyat risklarini erta bosqichda aniqlash imkonini bergani kuzatildi. Singapurda riskga asoslangan segmentatsiya natijasida yuqori xavfli mijozlar bilan ishlashda nazorat chuqurlashtirilgan, past xavfli segmentda esa operatsion xarajatlar qisqartirilgan.

O'zbekiston sharoitida olib borilgan tahlil natijalari esa bir qator ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatadi. So'nggi yillarda bank sektorida masofaviy identifikatsiya (e-KYC) tizimlari joriy qilindi, shubhali operatsiyalarni aniqlash algoritmlari takomillashtirildi va xalqaro standartlarga muvofiqlik darajasi oshirildi. Biroq tahlil jarayonida ayrim muammolar ham aniqlandi: ma'lumotlar bazalarining to'liq integratsiyalashmaganligi, ayrim moliya institutlarida komplayens salohiyatining yetarli emasligi va raqamli infratuzilmaning notekis rivojlanganligi.

Empirik baholash shuni ko'rsatdiki, riskga asoslangan yondashuvni to'liq joriy etgan banklarda shubhali operatsiyalarni aniqlash ko'rsatkichi 15–20 foizga yuqori bo'lgan. Shuningdek, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari qo'llanilgan moliya institutlarida operatsion tekshiruv vaqti o'rtacha 30 foizga qisqargan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda moliyaviy monitoring tizimini takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar ustuvor ahamiyatga ega:

- Markazlashtirilgan raqamli monitoring platformasini yaratish;
- Benefisiar mulkdorlik reyestrlarini kengaytirish;
- Moliyaviy razvedka organlari va banklar o'rtasida real vaqt rejimidagi ma'lumot almashinuvi;

- Komplayens mutaxassislarining malakasini oshirish;
- Sun'iy intellekt asosida risk indikatorlarini ishlab chiqish.

Moliyaviy monitoring tizimining samaradorligini baholashda xalqaro va milliy statistik ko'rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda AML/CFT tizimlari doirasida shubhali operatsiyalar to'g'risidagi hisobotlar (SAR) sonining o'sishi global miqyosda moliyaviy nazorat mexanizmlarining faollashganini ko'rsatadi. Masalan, Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN) ma'lumotlariga ko'ra, AQShda 2022–2023-yillarda yillik SAR hisobotlari soni 3 milliondan ortiqni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2015-yilga nisbatan qariyb 40 foizga oshgan bo'lib, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari joriy etilgani bilan izohlanadi.

Yevropa hududida European Union mamlakatlari bo'yicha o'rtacha SAR hisobotlari soni yiliga 1,5–2 million atrofida shakllangan. Ayrim davlatlarda, xususan Germaniya va Fransiyada, 2023-yilda shubhali operatsiyalar soni 20 foizga oshgani qayd etilgan. Bu esa benefisiar mulkdorlik reyestrlarining kengaytirilishi va moliyaviy shaffoflik siyosatining kuchaytirilgani bilan bog'liq.

Global miqyosda Financial Action Task Force (FATF) baholash hisobotlariga ko'ra, 2018–2023-yillar oralig'ida a'zo davlatlarning 75 foizida riskga asoslangan yondashuv to'liq yoki qisman joriy etilgan. Natijada yuqori xavfli tranzaksiyalarni aniqlash darajasi o'rtacha 18–25 foizga oshgan. Shuningdek, moliyaviy jinoyatlar bo'yicha tergov natijalarida aniqlangan noqonuniy aktivlar hajmi ayrim davlatlarda yiliga 10–15 milliard AQSh dollarigacha yetgan.

Osiyo mintaqasida Monetary Authority of Singapore ma'lumotlariga ko'ra, sun'iy intellekt asosida monitoring joriy etilgandan so'ng tranzaksiya tahlili tezligi 30 foizga, shubhali operatsiyalarni aniqlash aniqligi esa 20 foizga oshgan. Bu ko'rsatkichlar raqamli transformatsiya samaradorligini statistik jihatdan tasdiqlaydi.

O'zbekiston sharoitida ham so'nggi yillarda moliyaviy monitoring tizimining statistik ko'rsatkichlarida ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. 2020–2024-yillar oralig'ida banklar tomonidan taqdim etilgan shubhali operatsiyalar to'g'risidagi hisobotlar soni qariyb 1,7 baravar oshgan. Masofaviy identifikatsiya (e-KYC) tizimi joriy etilgach, mijozlarni tekshirish jarayoni o'rtacha 25–30 foizga tezlashgan. Shu bilan birga, komplayens xarajatlari banklarning operatsion xarajatlari tarkibida o'rtacha 3–5 foiz ulushni tashkil etmoqda.

Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, riskga asoslangan segmentatsiya tizimi qo'llanilgan moliya institutlarida yuqori xavfli operatsiyalarni aniqlash ko'rsatkichi 15–20 foizga yuqori bo'lgan. Avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari esa tekshiruv vaqtini o'rtacha 30 foizga qisqartirgan.

Muhokama

Moliyaviy monitoring tizimining samaradorligi masalasi ilmiy adabiyotlarda ham, amaliy siyosat doirasida ham bahsli va ko'p qirrali masala sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, AML/CFT tizimlari moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, biroq ularning iqtisodiy samaradorligi, xarajatlari va institutsional yuklamasi o'rtasidagi muvozanat doimiy muhokamani talab qiladi.

Avvalo, Financial Action Task Force (FATF) tavsiyalarining universal xarakterga ega ekanligi ijobiy jihat bo'lsa-da, ularni har bir davlatning iqtisodiy va institutsional sharoitiga moslashtirish zarur.

Rivojlangan davlatlarda yuqori darajadagi raqamli infratuzilma va kuchli institutsional salohiyat mavjudligi sababli AML/CFT tizimlari samarali ishlaydi. Biroq rivojlanayotgan mamlakatlarda ushbu standartlarni to'liq joriy etish moliyaviy institutlar uchun sezilarli xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Muhokama jarayonida muhim savol shundan iboratki, qat'iy moliyaviy monitoring tizimi bank sektorining raqobatbardoshligiga qanday ta'sir ko'rsatadi? Bir tomondan, kuchli komplayens nazorati moliyaviy tizim shaffofligini oshiradi va investorlar ishonchini mustahkamlaydi. Ikkinchi tomondan esa ortiqcha byurokratik talablar kichik va o'rta banklar uchun operatsion xarajatlarni oshirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, riskga asoslangan yondashuv optimal yechim sifatida namoyon bo'ladi. Yuqori xavfli segmentlarda qat'iy nazorat, past xavfli segmentlarda esa soddalashtirilgan tartiblar qo'llanishi iqtisodiy samaradorlikni saqlab qolishga imkon beradi.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish masalasi ham muhokamaning markaziy yo'nalishlaridan biridir. Financial Crimes Enforcement Network va Monetary Authority of Singapore tajribasi shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt va Big Data asosida monitoring tizimlari aniqlik va tezkorlikni sezilarli oshiradi. Biroq bu jarayon axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va texnologik mustaqillik masalalarini ham kun tartibiga olib chiqadi. Demak, raqamlashtirish jarayoni faqat texnik emas, balki huquqiy va etik jihatdan ham muvozanatli yondashuvni talab qiladi.

O'zbekiston sharoitida muhokama qilinadigan asosiy masala — xalqaro tajribani to'liq ko'chirish emas, balki uni milliy moliya tizimining o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirishdir.

Bank sektorining tuzilmasi, moliyaviy inklyuziya darajasi, naqd pul aylanmasining ulushi va raqamli savodxonlik ko'rsatkichlari moliyaviy monitoring tizimini shakllantirishda inobatga olinishi zarur. Shu bois bosqichma-bosqich modernizatsiya, institutsional integratsiya va kadrlar salohiyatini oshirish strategik yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

Muhokama natijalariga ko'ra, moliyaviy monitoring tizimining samaradorligi faqat normativ bazaning mavjudligi bilan emas, balki uning amaliy ijrosi, institutsional hamkorlik darajasi va texnologik ta'minoti bilan belgilanadi. Nazorat va iqtisodiy erkinlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash, shuningdek, xalqaro talablar va milliy manfaatlar uyg'unligini ta'minlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Shunday qilib, moliyaviy monitoring tizimi davlat moliyaviy xavfsizligini mustahkamlovchi strategik mexanizm sifatida e'tirof etiladi, biroq uning samaradorligi kompleks va muvozanatli siyosat yuritishga bog'liqdir.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy monitoring tizimi zamonaviy moliyaviy xavfsizlik siyosatining ajralmas va strategik tarkibiy qismi hisoblanadi. Globallashtirish, transchegaraviy moliyaviy operatsiyalar hajmining ortishi hamda raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi sharoitida pul mablag'larini legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirish xavflari tobora murakkablashib bormoqda. Shu sababli AML/CFT tizimlarini takomillashtirish davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim omiliga aylanmoqda.

Xalqaro tajriba, xususan Financial Action Task Force (FATF) tavsiyalari asosida shakllangan modellarning tahlili shuni ko'rsatdiki, moliyaviy monitoring samaradorligi uch asosiy omilga bog'liq: riskga asoslangan yondashuvni to'liq joriy etish, institutsional integratsiya va

raqamli texnologiyalarni keng qo'llash. AQSh, Yevropa Ittifoqi va Singapur tajribasi shuni tasdiqlaydiki, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari shubhali operatsiyalarni aniqlash tezligi va aniqligini sezilarli darajada oshiradi, moliyaviy jinoyatlarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston sharoitida ham moliyaviy monitoring tizimi so'nggi yillarda sezilarli rivojlanish bosqichini bosib o'tdi. Masofaviy identifikatsiya, elektron hisobot tizimlari va komplayens nazoratining kuchaytirilishi ijobiy natijalarni bermoqda. Biroq tizimni yanada takomillashtirish uchun ma'lumotlar bazalarini to'liq integratsiyalash, riskga asoslangan segmentatsiyani chuqurlashtirish, benefisiar mulkdorlik shaffofligini oshirish hamda raqamli infratuzilmani mustahkamlash zarur.

Umuman olganda, moliyaviy monitoring tizimini modernizatsiya qilish O'zbekiston moliyaviy tizimining shaffofligini oshirish, xalqaro reytinglarda ijobiy pozitsiyani mustahkamlash va investitsion jozibadorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Nazorat va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida optimal muvozanatni ta'minlash, xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish hamda kadrlar salohiyatini oshirish istiq

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2020). PF-5992-son Farmon "Bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida". – Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). PF-60-son Farmon "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". – Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2023). Moliyaviy monitoring va komplayens nazorati bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar. – Toshkent.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024). Bank tizimi to'g'risida yillik hisobot. – Toshkent.
5. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti (2023). Moliyaviy monitoring faoliyati bo'yicha hisobot. – Toshkent.
6. Shodmonov Sh. (2019). Monetar siyosat va moliyaviy barqarorlik asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot.
7. Tojiboyeva D. (2021). Bank tizimida risklarni boshqarish va komplayens nazorati. – Toshkent: Fan va texnologiya.
8. Karimov N. (2020). Moliyaviy xavfsizlik va iqtisodiy barqarorlik. – Toshkent: Iqtisodiyot.
9. Raximov A. (2022). Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank nazorati tizimini takomillashtirish. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
10. Ismoilov B. (2021). "O'zbekiston bank tizimida AML/CFT mexanizmlarining joriy etilishi". – *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* ilmiy jurnali, №4.
11. Abdullayev O. (2023). "Moliyaviy monitoring tizimida riskga asoslangan yondashuv". – *Bank-moliya akademiyasi axborotnomasi*, №2.
12. Tursunov J. (2022). Komplayens nazorati va moliyaviy monitoring tizimi. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi nashriyoti.

13. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi (2024). Lex.uz milliy qonunchilik bazasi materiallari. – www.lex.uz
14. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024). Rasmiy statistika va normativ hujjatlar to‘plami. – www.cbu.uz